

İSLAM HUKUKUNDA FESİH HAKKI DOĞURAN BİR SEBEP OLMASI AÇISINDAN AKİTTE YAPILAN HATA VE TÜRLERİ

Üveys ATEŞ*

Öz

Günlük hayatımızda önemli bir yer teşkil eden akitler, akdin taraflarını birbirlerine karşı bir takım hak ve yükümlülüklerle muhatap kılan hukuki işlemlerdir. Bu sebeple gerek İslam hukukunda gerekse pozitif hukukta, karşılıklı rızaya dayalı olma esası bu işlemlerin tarafları için hukuken bağlayıcı sayılmalarının ön şartı olarak görülmüştür. Bundan dolayı akdin karşılıklı rıza ve ortak irade esası üzerine kurulduğuna dair şaibe uyandıran durumlar, her iki hukukta da belli şartlar dâhilinde akdin bağlayıcılığını ortadan kaldıran ve rızası şaibeli hale gelen tarafa fesih hakkı kazandıran unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada bu unsurlardan biri olarak kabul edilen hatanın bir fıkıh/hukuk terimi olarak tarifi yapılmakta, hatanın muhtelif türleri ve bunların akit üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Bu münasebetle İslam hukukçularının konuyla ilgili birbirinden farklı yaklaşımlarına da temas etmek suretiyle, İslam hukukunda hatanın hangi türünün hangi şartlarda fesih hakkı doğurucu bir sebep sayılacağı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Türk borçlar hukukunun konuyla ilgili yaklaşımı da incelenmekte, böylece İslam hukuku ile mer'i hukuk arasında bir mukayese de yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, hata/galat, akit, irade, beyan, sâik, irade bozuklukları, fesih.

Mistake and Its Types as a Cause of the Right of Rescission in the Islamic Contract Law

Abstract

Contracts that have an important place in our daily lives are legal transactions which give rise to obligations and rights for parties to them. For this reason, both in Islamic law and in positive law, mutual consent is seen as a prerequisite for contracts to become legally binding for parties to them. Hence the suspicious circumstances which arouse doubts on whether the contract is based on mutual consent is considered in both legal systems as situations in which the contract is no longer binding for the party whose consent is suspicious and can be abolished by him. This study aims to define legally the aforementioned mistake along with its various types and discuss its legal effect on contracts. In this context, through the different approaches to the mistake within the Islamic law it is going to focus on which types of it under which circumstances give rise to right to abolish the contract. In addition, it is going to argue the approach of the Turkish contract law to the subject as well so as to make a comparison between two legal systems with respect to the mistake's effect on contracts.

Keywords: Islamic Law, contract law (aqd), right of rescission, mistake (ghalat/khata'), will-power.

Giriş

* Arş. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İstanbul/Türkiye, uates@fsm.edu.tr. Geliş T. / Received Date: 05/04/2018 Kabul T. / Accepted Date: 22/04/2018.

Akitler tarafların karşılıklı rızasına ve ortak iradesine dayanan tasarruflardır. Ancak tarafların irade ve rızası onların iç dünyasında gizli olup kendilerine dışarıdan vâkîf olma imkânı bulunmadığından, akdin inşasında bunlara delalet eden söz, yazı, işaret, teâtî gibi beyan vasıtaları ya da fiiller esas alınmaktadır. Dolayısıyla akit sırasında bu irade beyanları veya fiillerin taraflarca tereddüde mahal bırakmayacak derecede açık ve kesin biçimde ortaya konması halinde, aksi yönde bir delil yoksa bunların tarafların akit kurma iradelerini yansıttığı kabul edilir ve bu unsurlarla akdin kuruluşu şer'an/hukuken gerçekleşmiş sayılır.¹

Bununla birlikte bazen akit esnasında, taraflarca ortaya konan irade beyanlarının onların gerçek iradelerini yansıtmayı yansıtmadığına dair şüphe uyandıran ve iradelerini şaibeli hale getiren arızalar söz konusu olabilmektedir. Klasik fikhî kaynaklarda muhtelif mevzular kapsamında birbirinden bağımsız olarak ele alınan bu arızalar, muasır İslam hukuku kaynaklarında “uyûbu'r-rızâ”, “uyûbu'l-irâde”, “uyûbu'l-akd” gibi başlıklar altında maddeler halinde ayrıntılı olarak incelenmektedir.²

İradeyi ya da rızayı kusurlu hale getiren bu arızalardan birisi, mezkûr kaynaklarda “galat” terimiyle ifade edilen hata unsurudur. Bu çalışmada fesih hakkı doğuran bir sebep olması açısından hata ve türlerinin İslam hukukundaki yeri, Türk borçlar hukukuyla mukayeseli bir şekilde ele alınacaktır.

Hatanın Mahiyeti

Hata kavramı İslam hukukunda en genel anlamıyla; kavli veya fiilî tasarrufun, diğer bir tabirle hukuki işlem ya da hukuki fiilin kasıt unsuru bulunmadan gerçekleştirilmesini ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır.³ Mesela atış talimi yapan bir kimsenin hedefine doğru yaptığı silah atışının hedefi şaşırıp bir insana isabet ederek onun ölümüne sebebiyet vermesi örneğindeki öldürme fiili, İslam ceza hukukuna göre hatayla öldürme kapsamında değerlendirilir. Çünkü burada öldürme eylemi insan öldürme kastıyla

¹ Ali el-Hafîf, *Ahkâmu'l-muâmelâti's-şer'iyye*, 3. baskı, (Dâru'l-fikri'l-arabî, ts.), 196; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âmm*, 2. baskı, (Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1425/2004), 1: 436-437; H. Yunus Apaydın, “İrade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22: 385.

² Bkz. Muhammed Yusuf Musa, *el-Emvâl ve Nazariyyetü'l-Akd fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, (Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1987), 394-409; Abdürrezzâk es-Senhûrî, *Mesâdiru'l-Hak fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, 2. baskı, (Kahire: Câmiatü'd-devli'l-Arabiyye, 1954), 2: 103-235; Muhammed Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve Nazariyyetü'l-Akd fi's-Şer'iati'l-İslâmiyye*, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 410-421; Zerkâ, *el-Medhal*, 1: 449-487; Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühû*, 4. baskı, (Dimeşk: Dâru'l-fikr, ts.), 4: 3063-3075.

³ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu usûli'l-Pezdevî*, (Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, yy., ts.), 4: 380; Muhammed Revvâs Kal'acî - Hâmid Sâdik Kanîbî, *Mu'cemu luğati'l-fukahâ*, 2. baskı, (Dâru'n-nefâis, 1408/1988), “hata” md., 197.

gerçekleştirilmemiştir.⁴ Bu hadise bir fiilî tasarrufun hatayla yapılmasının örneğidir. Kavlı bir tasarrufun hatayla gerçekleştirilmesine gelince, söz gelimi kişinin başka bir söz söylemeyi irade etmişken dili sürçerek malını sattığını söylemesi, bu türden bir hataya örnek teşkil etmektedir.⁵ Zira örnekte bahsi geçen şahsın malı satma kastı bulunmamaktadır.

Yukarıdaki tarifte bahsedilen hata, sözlü tasarruflarda kişinin irade beyanını istemeyerek hakiki iradesine aykırı olarak ortaya koyması şeklinde vuku bulan bir hata türüdür ki, bu türden hatalara borçlar hukukunda “beyan hatası” denilmektedir.⁶ Beyan hatasında kişinin tasarrufu gerçekleştirme iradesinde bir sakatlık söz konusu olmayıp, bu irade şaibeden uzak bir şekilde oluşmaktadır. Burada hata, iradenin oluşum safhasında değil beyan edilmesi sırasında meydana gelmektedir.⁷

Bunun dışında bir de kişinin bir hukukî tasarrufu gerçekleştirme iradesini oluşturan etkenlerde meydana gelen yanılma vardır ki, bu hata türü içinse borçlar hukukunda “sâik hatası” tabiri kullanılmaktadır.⁸ Burada kişi yaptığı hukukî tasarrufla alakalı hususlardan herhangi birini gerçekte olduğundan farklı algılamakta ve algıdaki bu yanılmanın etkisi altında bu tasarrufu gerçekleştirmektedir. Buna göre sâik hatasında yanılığın iradenin teşekkülü esnasında vuku bulmakta ve iradenin tahakkukuna etki etmektedir. Dolayısıyla burada hatanın etkisiyle oluştuğundan dolayı iradede sakatlık söz konusu olmaktadır.⁹

Akitte yapılan hata beyan hatası suretinde olabileceği gibi sâik hatası şeklinde de meydana gelebilir. Beyanda yapılan hata İslam hukuk usulü kaynaklarında ehliyet arzaları içerisinde “hata” başlığı altında ele alınmaktadır.¹⁰ Sâikta hataya gelince, İslam hukukunun furu‘una dair telif edilmiş klasik kaynaklarda muhtelif konular bünyesinde bu hata türüne temas edildiği ve bu hatanın akit üzerindeki tesirinden bahsedildiği görülmektedir.¹¹ Ancak sâikta

⁴ Bkz. Ebûbekr b. Mes‘ûd el-Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’ fi tertîbi’ş-şerâi’*, 2. baskı, (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1406/1986), 7: 234; Sa’duddîn et-Teftâzânî, *et-Tavzîh (et-Telvîh şerhiyle birlikte)*, (Mısır: Mektebetü Sabîh, ts.), 2: 389.

⁵ Teftâzânî, *et-Telvîh*, 2: 389; Muhyiddin Ali Karadâğî, *Mebdeü’r-rızâ fi’l-ukûd*, (Beyrut: Dâru’l-beşâiri’l-İslâmîyye, 1985), 2: 813.

⁶ İslam Demirci, *İslam Borçlar Hukukunda Hata* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011), 97.

⁷ Demirci, *İslam Borçlar Hukukunda Hata*, 97.

⁸ Osman Fırat Turan, “Sözleşmede İrade Sakatlıkları Hata-Hile-İkrah”, <http://osmanfiratturan.gov.tr>, 14; Demirci, *İslam Borçlar Hukukunda Hata*, 94.

⁹ Muhammed Bahrululûm, *Uyûbu’l-irâde fi’ş-Şeriatî’l-İslâmîyye*, (Beyrut: Dâru’z-Zehrâ, 1404/1984), 643.

¹⁰ Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, 4: 382; Teftâzânî, *et-Telvîh*, 2: 389-390.

¹¹ Ebû İshak eş-Şirâzî, *el-Mülhezzeb fi fıkhi’l-İmâmî’ş-Şâfiî*, (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, ts.), 2: 55; Kâsânî, *Bedâi’*, 5: 139-140; Mensûr b. Yunus el-Buhûtî, *Keşşâfu’l-kınâ’ an metni’l-İknâ’*, (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, ts.), 3: 165; Osman b. Ali ez-Zeylâ’î, *Tebyînü’l-hakâik şerhu*

hata mezkûr kaynaklarda “hata” kavramıyla ifade edilmemekte, bu kaynakların bazısında bu hatadan bahsedilirken “galat” tabiri kullanılmaktadır.¹²

Muasır İslam hukukçuları akitte yapılan hata mevzuunu, bu konuda klasik kaynaklarda birbirinden ayrı bahislerde yer alan dağınık bilgilerden istifade ederek, batı hukukunda ele alındığı tarzda “iradeyi kusurlu kılan sebepler” kapsamında “galat” başlığı altında derli toplu bir şekilde ele almışlardır.¹³ Bu çerçevede galat kavramının çeşitli tanımları yapılmıştır. Mesela Ebû Zehre (ö. 1394/1974) galatı “akdin muayyen olan mahallinin/konusunun bir vasıfla kayıtlı olarak zikredilip, daha sonra bu vasfın onda mevcut olmadığına ortaya çıkması” olarak tanımlamış, söz gelimi ipekten mamul diye alınmış bir elbisenin ipek olmadığına sonradan anlaşılmasını buna örnek olarak zikretmiştir.¹⁴ Muhammed Sellâm Medkûr ise galat kavramını “akdi yapan kimse- nin akit mahallini olduğundan farklı bir heyet ya da vasıfta tasavvur etmesi” diye tarif etmektedir.¹⁵

Mezkûr tariflerdeki galat, yalnızca akdin konusunda yapılan hataları ifade eden bir kavram olarak tasvir edilmiş olup, akitlerde yapılan diğer hata türleri bu tariflerin kapsamına girmemektedir. Bunun yanında bazı İslam hukukçuları galat hakkında daha kapsamlı tanımlar yapmışlardır. Bunlardan biri Mustafa Ahmed Zerkâ'nın (ö. 1420/1999) şu tanımıdır: “Galat, akdi yapan şahsın mevcut olmayan bir şeyi varmış gibi düşünmesine, böylece bu düşünce olmasa yapmaya yönelmeyeceği bir akdi gerçekleştirmesine sebep olan bir vehimdir.”¹⁶ Bu tarifte galat akdin konusunda yapılan hataya hasredilmiş, bunun dışındaki hata türlerini de kapsayıcı surette tanımlanmıştır. Öte yandan yukarıdaki üç tarifte de, sâikta yapılan hatanın tanımlandığı görülmektedir. Zira bu tariflerde hatanın, akitle ilgili yanlış bir tasavvur olduğu beyan edilmektedir ki, bu tasavvur kişiyi akde iten sâiktir.

Karadâğî'nin benimsediği tarifte ise galat, beyanda hatayı ifade edecek şekilde şöyle tanımlanmıştır: “galat, kasit unsuru olmaksızın kişinin sözlü ya da yazılı irade beyanıyla maksadı arasında meydana gelen uyumsuzluktur.”¹⁷ Bu tarifte ise kişinin kendisini akde sevk eden etkenlerdeki yanlışlıktan

Kenzi'd-dekâûk, (Kahire: el-Matbaatü'l-kübrâ el-emîriyye, 1313 h.), 4: 52-53; Şemsüddîn el-Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl fî şerhi Muhtasari Halîl*, 3. baskı, (Dâru'l-fikr, 1412/1992), 4: 466.

¹² Halil b. İshak el-Cündî, *Muhtasaru Halîl*, thk. Ahmed Câd, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005), 156; el-Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, 4: 466.

¹³ H. Yunus Apaydın, “Galat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13: 297.

¹⁴ Ebû Zehre, *el-Milkiyye*, 416.

¹⁵ Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 2: 800.

¹⁶ Zerkâ, *el-Medhal*, 1: 473; Bahrululûm, *Uyûbu'l-irâde*, 641.

¹⁷ Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 2: 801; Apaydın, “Galat”, 13: 297.

değil, maksadını istem dışı olarak yanlış beyan etmesi suretindeki hatasından söz edilmektedir.

Türk borçlar hukukunda ise galat “hata” ve “yanılma” kavramlarıyla karşılanmakta olup, ilgili kaynaklarda “düşünce ile beyan arasındaki uygunsuzluk, gerçeğin yanlış bir şekilde telakki edilmesi, bir kimsenin düşüncesi ile beyanı arasında istemediği halde bir uygunsuzluk meydana getirmesi” ifadeleriyle tarif edilmektedir.¹⁸ Bu tariflerde de hem beyan hem de sâik hatasının tanımlandığını görüyoruz. Zira “gerçeğin yanlış bir şekilde telakki edilmesi” ifadesi sâikta hatayı anlatırken, diğer iki ifade beyanda hatayı tanımlamaktadır.

Hatanın Akdi Yapan Şahsın İradesini Sakatlayıcı Bir Unsur Sayılması

Yukarıda zikredildiği üzere kişinin iradesini sakatlayan hata sâikta meydana gelen hatadır. Dolayısıyla bu başlık altında bahsedilecek hatadan maksat sâik hatasıdır. Sâikta hata “kişiyi akde teşvik eden ve kendisi olmasa kişinin akde yönelmeyeceği bir vehim” olduğuna göre, bu hatanın mahallinin akdi yapan şahsın iç dünyası olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla kişinin yaptığı akdin böyle bir hatadan kaynaklandığının bilinebilmesi için dış dünyada bu unsura delalet eden bir delil veya karinenin bulunması gerekmektedir. Bu delil veya karinenin bulunup bulunmaması itibarıyla hata; zâhirî ve bâtinî olmak üzere iki kısma ayrılarak değerlendirilmiştir.¹⁹ Zâhirî hatada akit yapan şahsın iradesinin yanlgı sonucu oluştuğu somut bir delille veya karineyle ortaya çıkarırken, bâtinî hatada ise bu durum gizli kalmakta, âkidin hata iddiasını ispatlayacak bir veri bulunmamaktadır.

İslam hukuku karşılıklı rızaya dayanma ilkesini akitlerin şer’an geçerliliği için temel bir prensip olarak benimsemiştir. Bu ilke akitlerde tarafların gerçek niyetlerinin esas alınmasını, yanılmanın etkisiyle ortaya konmuş iradelerine itibar edilmemesini gerektirmektedir. Bununla birlikte taraflarca herhangi bir delil veya karineye dayanmadan öne sürülen her hata iddiasını da dikkate almak hukuki işlemlerde istikrarsızlığa yol açar. Bu durum da, kişilerin hukuki neticelerini almak maksadıyla gerçekleştirdikleri akitleri, önceden bilmeleri mümkün olmayan ve kendi kusur ve ihmallerinden kaynaklanmayan sebeplerle her zaman bozulmaya hazır hale getirir ki, bunun yol açacağı zarar açıktır. Bu sebeple fıkıh akdi yapanların gerçek niyetlerine riayet ile hukuki işlemlerde istikrarı temin prensiplerinin her ikisini birden dikkate almıştır. Bunun sonucu olarak İslam hukukçuları ikinci prensibe binaen akitlerde

¹⁸ Lütfü Dalamanlı, *Akdin Feshi ve İptali Davaları*, (Ankara: İz Matbaacılık ve Ticaret, 1971), 45.

¹⁹ Bkz. Hafif, *Ahkâmü'l-muâmelâti's-şer'iyeye*, 322; Abdülkerim Zeydân, *el-Medhal lidirâseti's-şer'iatil-İslâmiyye*, (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1431/2010), 335-336.

delile dayanmayan salt hata iddialarına itibar etmemiş, birinci ilkenin gereği olarak ise delil ya da karineyle sabit olan hataları, iradeyi sakatlayıcı bir etken olarak değerlendirmişlerdir.²⁰

Akdin, hatanın etkisiyle yapıldığını ispat edebilecek unsurlardan bir tanesi, tarafların irade beyanlarını ortaya koyarken kullandıkları ifadelerdir.²¹ Hata, duruma göre hatayı yapan tarafın beyanından anlaşılabilceği gibi diğer tarafın beyanı da hataya delalet edebilir. Söz gelimi bir müşteri, önünde bulunan altın kaplama ürünü hakiki altın zannederek almak istese ve bu ürüne işaret ederek “şu altından mamul ürünü aldım” dese, satıcı da müşterinin yanlışını düzeltmeden ürünü satsa, bu akdin hatayla yapıldığı, hatayı yapan müşterinin irade beyanının delaletiyle sabit olur. Çünkü burada irade beyanında kullanılan “altından mamul ürünü” ifadesi, müşterinin gerçek niyetinin altından yapılmış bir ürün almak olduğuna, mevcut akdi akit meclisindeki ürünü hakiki altın zannetmek suretiyle yanılması sonucunda gerçekleştirildiğine delalet etmektedir. Kişinin yaptığı hatanın karşı tarafın irade beyanından anlaşılmasına gelince, mesela bir satıcının yanılarak malını kendisinde bulunmayan vasıflarla nitelenmesi üzerine müşterinin bu malı satın almasını bu duruma örnek olarak zikredebiliriz. Zira bu hadisede satıcının malın niteliklerine dair söylediği sözler, müşterinin malı bu niteliklere rağbet ederek satın aldığına, dolayısıyla yaptığı akitte hata ettiğine delil teşkil etmektedir.

Akitte yapılan hatayı ortaya koyabilecek bir başka unsur ise hal ve karinelerin delaletidir. Tarafların irade beyanlarında hataya delalet eden bir ifade bulunmasa da, bazen akdin yapılışı sırasındaki mevcut durum ve karinelere taraflardan birinin hataya düştüğü açıkça anlaşılabilir.²² Mesela bir kimsenin mücevher çarşısında satılan sıradan bir taşı kıymetli olduğunu zannederek satın alması halinde, bu kimse irade beyanında bu zannına delalet edecek bir şey söylememiş olsa da, akdin yapıldığı ortam onun akdi hatayla yaptığını göstermektedir. Bundan dolayı böyle bir hadisede müşterinin hata iddiası fıkıhta dikkate alınmış ve ona akde itiraz etme hakkı verilmiştir.²³ Yine fikhî kaynaklarda, söz gelimi bir inek satın alıp daha sonra onun sağmal olmadığını fark eden müşteri bu gerekçeyle ineği iade etmek istese, şer’an böyle bir hakka sahip olup olmadığını tespitinin müşterinin durumuna bakılarak yapılacağı ifade edilmiştir. Şöyle ki müşteri eğer sütçülük yapan veya sütünden yararlanmak amacıyla hayvan besleyen birisi olarak tanınıyorsa

²⁰ Senhûrî, *Mesâdiru'l-Hak*, 2: 120-121; Zerkâ, *el-Medhal*, 1: 473-475; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 2: 127.

²¹ Senhûrî, *Mesâdiru'l-Hak*, 2: 124.

²² Zerkâ, *el-Medhal*, 1: 478; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2: 129.

²³ Hattâb, *Mevâhibü'l-celil*, 4: 466.

muhayyerlik hakkına sahip olduğu kabul edilir. Mesleği kasaplık olup hayvanı eti için aldığı bilinen birisi olması halinde ise kendisine muhayyerlik hakkı tanınmaz.²⁴ Çünkü birinci durumda müşterinin hali, onun sağlam bir hayvan satın alma niyetinde olduğuna dair bir karinedir ki, bu da yapmış olduğu akitte hata ettiğini ortaya çıkarmaktadır. İkinci durumda ise müşterinin gerçek niyetinin bu yönde olduğunu gösteren bir delil veya karine bulunmamaktadır. Bu sebeple ilk müşterinin hata iddiası iradeyi sakatlayıcı bir unsur olarak kabul edilirken, ikinci müşterinin aynı iddiası dikkate alınmamaktadır.

Ayıp muhayyerliği hakkı doğuran kusurlu mal satın alma halini de hatayla gerçekleştirilen bir akit örneği olarak burada zikredebiliriz. Çünkü örf ve âdetin delaletiyle sabittir ki, aksi yönde herhangi bir kayıt içermeyen alışverişlerde akit konusu malın kusursuz olması müşterinin beklentisidir.²⁵ Dolayısıyla müşterinin aldığı malda akit sırasında söz edilmeyen bir kusura rastlaması durumunda, insanlar arasında yerleşik olan örf, onun bu akdi hatayla yaptığına delil teşkil etmektedir. Bundan dolayıdır ki İslam hukuku bu durumu müşterinin rızasını sakatlayan bir sebep olarak görmüş ve ona ayıp muhayyerliği hakkı tanımıştır.

Hatanın Türleri, Akitlere Etkisi Ve Akdin Hata Gerekçesiyle Feshi

İslam hukukunda hatanın akit üzerinde genel anlamda etkili bir unsur oluşu hususunda fakihler arasında bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Ancak bu etkinin derecesi ve hatanın türüne göre değişkenliği ile ilgili olarak İslam hukukçularının muhtelif yaklaşımları söz konusu olmuştur. Bunlara geçmeden önce şunu ifade etmeliyiz ki, hatanın akde etki eden bir sebep oluşunu Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şu hadisine dayandırmak mümkündür: “Şüphesiz ki Allah ümmetinden hatayla, unutarak ve ikraha maruz kalarak yaptıkları eylemlerin sorumluluğunu kaldırmıştır.”²⁶

Bu hadisin bahsi geçen hallerde yapılan eylemlerin uhrevi sorumluluğunun olmayacağına dair delil teşkil ettiği İslam âlimleri arasında ittifakla sabittir.²⁷ Bunun yanında İslam hukukçularının çoğunluğu hadisin aynı zamanda bu üç halde yapılan tasarrufların şer'î hüküm ve sonuçlarının bunları gerçekleştiren kişiyi bağlamayacağına delalet ettiği kanaatindedir.²⁸ Bu yaklaşımdan

²⁴ Ali Haydar, *Düreru'l-hükkâm fi şerhi Mecelleti'l-ahkâm*, (Dâru'l-cîl, 1411/1991), 1: 51.

²⁵ Kâsânî, *Bedâi'*, 5: 274; Dâmâd Abdurrahman b. Muhammed, *Mecme'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, (Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, yy., ts.), 2: 40.

²⁶ İbn Mâce, “Talâk”, 16; İbn Hibbân, *Sahîh*, 16: 202; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, 11: 133; *el-Mu'cemu'l-evsat*, 2: 331; *el-Mu'cemu's-sağır*, 2: 52; Dârekutnî, *Sünen*, 5: 300; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7: 584, 10: 104.

²⁷ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2: 105; İbrahim b. Musa eş-Şâtübî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Âli Selman (Dâru İbn Affân, 1417/1997), 1: 259.

²⁸ Muhammed b. İsmail eş-San'ânî, *Sübüllü's-selâm*, (Dâru'l-Hadîs, ts.), 259.

da mezkûr hadisin hatanın kişinin hukuki tasarrufları ve bu kapsamda akitleri üzerindeki etkisine dair bir dayanak olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Akitlerde taraflardan birinin yaptığı, delil ya da karineyle sabit olan hataların akit üzerindeki etkisi hatanın türü ve derecesine göre farklılık göstermektedir. Bu sebeple burada hatanın muhtelif türlerini ayrı başlıklar altında ele almak suretiyle her bir hata türünün akit üzerindeki etkisini kendi başlığı altında inceleyeceğiz. Muasır fıkıh kaynaklarında bu hata türleri sâik ve beyan hatası şeklinde bir ayırım yapılmaksızın genellikle; akit konusunda hata, akit yapılan şahısta hata, akit konusunun kıymetinde hata ve şer'î hükümde/kanunda hata olmak üzere dört kısımda incelenmektedir. Ancak bu kaynaklarda mezkûr hata türlerinin "iradeyi kusurlu kılan sebepler" çerçevesinde ele alınmasından, bunların sâikta hata kapsamında değerlendirilmiş olduğunu anlayabiliriz. Bunun yanında bazı kaynaklarda bahsi geçen hatalara ilaveten beyan hatasına da ayrı bir başlık altında yer verildiği görülmektedir.²⁹

1. Akit Konusunda Hata

Akit konusunda hatadan maksat kişiyi bir akdi inşa etmeye götüren yanılığın akde konu olan şeye taalluk etmesi halidir. Bu hatada yanılan tarafın akdin konusunun zâtını/cinsini ya da vasıflarını olduğundan farklı algılaması söz konusudur. Bu itibarla akdin konusunda yapılan hata kendi içinde cinste ve vasıfta yapılan hata olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır.³⁰

1.1. Akit Konusunun Cinsinde/Zâtında Hata

Bu türden hatalarda akde taraf olan şahıslardan biri akit konusunun mahiyetinde yanılığa düşmekte ve onu farklı bir cins zannetmektedir. Mesela müşterinin farklı hammaddelerden üretilen bir ürünün hammaddesinde yanılığa düşüp söz gelimi bakırdan mamul ürünü altından zannederek satın alması bu türden bir hatadır. Aynı şekilde mesela bir takıcının, elinde bulunan elmas yüzüğü dalgalılık sonucu kristal zannederek maliyetinden çok düşük fiyata satması veya elindeki kristal yüzüğü elmas zannederek fahiş fiyata satması akit konusunun cinsinde yapılan hatanın bir başka şeklidir.

Akit konusunun cinsinde bu ve benzeri suretlerde vuku bulan hatalar herhangi bir delil veya karineyle bariz hale geldiği takdirde, hatanın yapılan akdin bağlayıcılığına etki edeceği hususunda İslam hukukçuları arasında bir görüş ayrılığı bulunmasa da, bu etkinin boyutu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu

²⁹ Bkz. Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 2: 813.

³⁰ Muhammed Yusuf Musa, *el-Emvâl*, 400; Hafif, *Ahkâmü'l-muâmelâti's-şer'iyye*, 323; Zeydân, *el-Medhal*, 335; Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 2: 801-802; Bahrululûm, *Uyûbu'l-irâde*, 658, 664.

konuda akdin batıl sayılacağı, fâsid olacağı, sahih olmakla beraber bağlayıcı olmayacağı şeklinde özetlenebilecek üç farklı yaklaşım bulunmaktadır.³¹

1) Hanefî mezhebi müçtehitlerinin çoğunluğu ma'kûdun aleyhin cinsinde yapılan hatayı akdin in'îkâdına mani görmüşlerdir.³² Hanefî hukukçular bu meseleyle ilgili şöyle bir kıstas ortaya koymuşlardır: Hataya düşen şahsın akit meclisinde işaret ettiği akit konusu nesne ile irade beyanında zikrettiği şeyin birbirinden farklı olması halinde; eğer bu farklılık cins farklılığıysa, akit zikredilen şey üzerine yapılmış sayılır.³³ Çünkü kişinin iradesini yansıtmaya hususunda sözlü beyanın delaleti işarete nispetle daha güçlüdür.³⁴ Bu durumda sözle beyan edilen şey mevcut olmadığından akit ma'dûm üzerine inşa edilmiş olduğu gerekçesiyle batıl/hükümsüz sayılacaktır.³⁵ Bu yaklaşıma göre sözleşme konusunun cinsinde yapılan hatalarda akdin feshinden söz etme imkânı bulunmamaktadır.

Hanbelî hukukçular da cinste yapılan hatanın akit üzerindeki etkisinin boyutu konusunda Hanefîlerle aynı kanaattedirler. Nitekim bu mezhebe ait kaynaklarda satıcının meb'î'nin cinsinde yanılıp onu farklı bir cinsin adıyla adlandırarak satması halinde akdin sahih olmayacağı açıkça ifade edilmektedir.³⁶ Yine Şâfiî mezhebinde bu konudaki iki farklı yaklaşımdan birisi, bu türden bir hata durumunda akdin batıl olacağı yönündedir.³⁷ Mecelle'de de bu görüş benimsenmiştir.³⁸

2) Hanefî fakihlerden Kerhî (ö. 340/952) cinste yapılan hatanın akdi hükümsüz kılmayacağını, bu durumda akdin fâsid olacağını söylemiştir.³⁹ Kerhî bu surette yapılan akitle ilgili farklı bir yaklaşımda bulunmuş, bunu söz gelimi bir malı satın müşteriye başkasını teslim etmeyi şart koşturmak gibi değerlendirmiştir. Yani bu suretteki bir alışverişte satıcı tesmiye ettiği malı müşteriye satmış fakat ona işaretle gösterdiği malı teslim etmeyi şart koşturmuş gibidir.⁴⁰ Böyle bir şart da akdin muktezasına aykırı olduğundan fâsid şart kapsamına girmektedir. Fâsid şart içeren akitler ise Hanefî fıkhında fâsid kabul edilmektedir. Bu görüşe göre akit konusunun cinsinde yapılan hatalarda fâsid olması sebebiyle akdin feshedilmesi gerekmektedir.

³¹ Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 2: 807; Bahrülulûm, *Uyûbu'l-irâde*, 659-662.

³² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5: 139-140; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 4: 53.

³³ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5: 140; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 4: 53; Ebû Zehre, *el-Milkiyye*, 417.

³⁴ Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 4: 53; Muhammed Yusuf Musa, *el-Emvâl*, 401.

³⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5: 140; Ebû Zehre, *el-Milkiyye*, 417.

³⁶ Buhûti, *Keşşâfü'l-kinâ'*, 3: 165.

³⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2: 55.

³⁸ İlgili madde şöyledir: "Cinsi beyan olunarak satılan şey, başka cinsten çıksa bey' batıl olur. Mesela, bâyi' sırcayı elmas diye satsa bâtıldır." *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, md. 208.

³⁹ Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 4: 53; Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 2: 807; Bahrülulûm, *Uyûbu'l-irâde*, 661.

⁴⁰ Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 4: 53.

Kanaatimizce Kerhî'nin mezkûr akdin fesadına dair öne sürdüğü izah zorlama bir yorumdur. Zira bu şekilde kurulmuş bir akitte ilgili şahsın bahsi geçen surette fâsid bir şart ileri sürme gibi bir kastı olmayıp, akit sırasında işaret ettiği nesnenin zikrettiği şeyden farklı olması bu şahsın yanılığısından ileri gelmektedir. Yanılan âkidin irade beyanında da onun akitte karşı tarafa herhangi bir şart ileri sürdüğüne delalet eden bir ifade bulunmamakta, aksine irade beyanı onun akit konusunun cinsinde hata ettiğini ortaya koymaktadır.

3) Mâlikîlere ve bazı Şâfiî hukukçulara göre ise cinste yapılan hata akdin sıhhatine engel değildir. Bu durumda taraflardan birinin böyle bir hatayla gerçekleştirdiği akit sahihtir. Ancak bu akit hata eden taraf için bağlayıcı olmamakta, hatalı âkidin bu işlemi feshetme hakkı bulunmaktadır.⁴¹ Mâlikî fakih Desûkî (ö. 1230/1815) mezhebin bu mesele hakkındaki görüşünü şöyle ifade etmektedir: "Satıcı mebî'i onun özel ismini zikretmeyerek fakat onu kendisini de kapsayacak umumi bir isimle isimlendirerek satmışsa, müşterinin hata iddiasıyla mebî'i iade hakkı yoktur. Ancak satıcı mebî'i kendi özel isminden başka bir özel isimle adlandırarak satmışsa, müşteri hata iddiasıyla iade hakkına sahip olur..."⁴² Bir örnek üzerinden izah etmek gerekirse, mesela bâyi' ketenden bir kumaşı umumi ismiyle zikredip "şu kumaşı" diyerek satsa ve müşteri daha sonra kumaşı ipekten olduğunu zannederek aldığı söyleyip hata iddiasında bulunsa, herhangi bir delil ya da karineye dayanmadığından bu iddiası dikkate alınmaz. Aynı örnekte satıcının kumaşı "şu ipek kumaşı" diyerek satmış olması halinde ise, müşterinin akdi hatayla yaptığı satıcının irade beyanının delaletiyle anlaşılmaktadır. Bundan dolayı bu durumda müşterinin hata iddiası dikkate alınır ve kendisine akdi feshetme hakkı verilir.

Bu görüşe göre akit konusunun cinsinde hata yapıldığı durumlarda akit mecliste hazır bulunan ve kendisine işaret edilen muayyen mal üzerinde yapılmış sayılmaktadır. Dolayısıyla akde konu olan mal mevcut olduğundan yapılan akit sahih kabul edilmektedir. Bununla birlikte müşteri aldığı malı irade beyanında belirttiği mahiyette bulamadığından kendisi için iade hakkı doğmaktadır.⁴³

1.2. Akit Konusunun Vafında Hata

Hatanın bu türünde, akdi yapan şahsın akit konusunun vasfını olduğundan farklı algılaması söz konusudur. Burada hakikatte ma'kûdun aleyh olan şey ile âkidin algıladığı şey aynı cinsten olmakla beraber, aralarında fahiş

⁴¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2: 55; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, 4: 466.

⁴² Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-kebîr*, (Dâru'l-fikr, yy., ts.), 3: 140; Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 2: 804.

⁴³ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2: 55.

sayılmayacak derecede vasıf ve menfaat farkı bulunmaktadır.⁴⁴ Söz gelimi kişinin beğendiği renkte olduğu zannıyla aldığı bir eşyanın daha sonra farklı renkte olduğunu fark etmesi, koç diye alınan hayvanın koyun çıkması gibi durumlar vasıfta hataya örnek olarak zikredilebilir.⁴⁵

Bu türden bir hatayla gerçekleştirilen akitte kendisine işaret edilen akdin konusu, irade beyanında belirtilen şeyle aynı cins olduğundan, akit işaret edilen şey üzerine yapılmış sayılır. Bu durumda akdin konusu mevcut bulunduğundan yapılan akdin geçerliliğine mani bir hal yoktur.⁴⁶ Ancak yanılan taraf, rağbet ettiği vasfın akde konu edilen şeyde mevcut olmaması sebebiyle vasıf muhayyerliğine hak kazanır, bunun gereği olarak da akdi onaylama ya da feshetme hakkına sahip olur. Çünkü bu durumda rızası sakatlanmıştır.⁴⁷ İslam hukukçularının kahir ekseriyetinin vasıfta yapılan hata konusundaki yaklaşımı bu yöndedir.⁴⁸ Zâhirî mezhebi ise bu konuda cumhurdan ayrılmış, sıfatta yapılan hatanın da akdi batıl kılacağını savunmuştur.⁴⁹ Mecelle’de cumhurun görüşü benimsenmiştir.⁵⁰

Vasıfta yapılan hata akde konu edilen malın akit meclisinde hazır bulunmaması halinde de söz konusu olabilir. İslam hukukçularının çoğunluğu akit meclisinde hazır bulunmayıp vasıfları akit sırasında zikredilmek suretiyle belirli hale getirilen malların alım satımının sahih olduğu kanaatinde-dir.⁵¹ Ancak akitten sonra bu malın mezkûr vasıfları taşımadığı anlaşıldığında, cumhura göre yanılıya düşen taraf vasıf muhayyerliği hakkına sahip olup, dileği takdirde akdi feshedebilir.⁵² Hanefî fakihler ise akit sırasında görülmeyen bir malın satımı durumunda, alıcı taraf için görme muhayyerliğinin olacağı

⁴⁴ Ebû Zehre, *el-Milkiyye*, 417-418; Bahrülulûm, *Uyûbu’l-irâde*, 664-665; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2: 126.

⁴⁵ Kemâlüddîn İbn Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, (Dâru’l-fikr, yy., ts.), 6: 432; Dâmâd, *Mecmeu’l-enhur*, 2: 60.

⁴⁶ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, 5: 140; Ali b. Ebîbeker el-Merğînânî, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti’l-mübtedî*, thk. Tallâl Yusuf (Beyrut: Dâru ihyâ’i’t-türâsi’l-Arabî, ts.), 3: 47; Zeydân, *el-Medhal*, 336.

⁴⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 47; Senhûrî, *Mesâdiru’l-Hak*, 2: 117; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, 4: 3068.

⁴⁸ Dört mezhep fakihlerinin konuyla ilgili yaklaşımları için bkz. Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevenetü’l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 1415/1994), 3: 309; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2: 55; Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, 5: 140; Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğni*, (Kahire: Mektebetü’l-Kâhire, 1388/1968), 4: 117; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, 6: 432.

⁴⁹ Ebû Muhammed İbn Hazm, *el-Muhallâ bi’l-âsâr*, (Beyrut: Dâru’l-fikr, ts.), 7: 221.

⁵⁰ Bkz. md. 310.

⁵¹ Ebu’l-Hasen el-Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr fi fıkhî mezhebi’l-imâmî’ş-Şâfiî*, thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 1419/1999) 5: 14; Ebu’l-Velîd İbn Rüşd, *Bidâyeti’l-müctehid ve nihâyeti’l-muktesid*, (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1425/2004), 3: 174; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3: 494-495; Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti meâni elfâzi’l-Minhâc*, (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 1415/1994), 2: 357.

⁵² Demirci, *İslam Borçlar Hukukunda Hata*, 119.

görüşündedirler.⁵³ Bu yaklaşıma göre mezkûr mal akit yapılırken zikredilen vasıfları taşıyan veya taşımanın müşterinin görme muhayyerliği hakkına istinaden akdi feshetme hakkı vardır.⁵⁴

Hanefî mezhebinin benimsediği görme muhayyerliği de, akit konusunun vasfında yapılan hata gerekçesine dayandırılabilir. Zira kişinin görmeden satın aldığı malı gördükten sonra almaktan vazgeçmesi, onun bu malı olduğundan farklı zannederek aldığını fakat bu zannında yanılığa düştüğünü göstermektedir.⁵⁵ Satın alınan malın vasıfları müşteriye eksiksiz ve doğru bir şekilde beyan edilmiş olsa bile, mal akit esnasında görülmediğinden bu beyan müşterinin akit konusunu olduğundan farklı algılamasını önlemekte yetersiz kalabilir. Bu sebeple akdin konusu görülmeden yapılan alışverişlerde, mal akit esnasında belirtilen vasıfları taşıya da taşımasa da müşteri için görme muhayyerliği meşru kılınmıştır.

Vasıfta hata konusunda üzerinde durulması gereken bir başka husus da, akit konusunun hangi vasıflarında yapılan hatanın akdin bağlayıcılığına etki edeceği meselesidir. İslam hukukçuları, akit sırasında şart koşulmasına rağmen akdin konusunda bulunmaması durumunda muhayyerlik hakkı doğuracak vasafla ilişkin muhtelif kayıtlar getirmişlerdir. Hanefî hukukçular bu vasafla “rağbet edilen/merğûb olma” kaydını getirirken,⁵⁶ Mâlikîler mezkûr vasafta “kendisine yönelik bir maksadın bulunması” ve “maliyete etkisinin olması” özelliklerinden bir tanesinin mevcudiyetini şart koşmuşlardır.⁵⁷ Şâfiî fukahâ ise bu vasafla “maksut bir vasıf”,⁵⁸ Hanbelîler de “ilgili âkidin yararına” olması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁵⁹

Esasen farklı tabirlerle zikredilen bu kayıtlar arasında mefhum açısından pek farklılık bulunmamaktadır. Zira bir vasafla âkidin maksudu olması aynı zamanda onun tarafından kendisine rağbet edilmekte olduğunu göstermektedir. Yine maksut ve merğûb bir vasıf mutlaka bu vasıf isteyen şahsın yararına olur. O halde İslam hukukçularına göre kendisine rağbet edilmeyen, âkide herhangi bir yarar olmayan, dolayısıyla âkidin maksudu olmayan vasıflar

⁵³ Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-Muhtâr li'l-fetvâ* (el-İhtiyâr şerhiyle birlikte), (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1356/1937), 2: 15; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, 1: 320.

⁵⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3: 74; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 6: 335.

⁵⁵ Senhûrî, *Mesâdiru'l-Hak*, 2: 132.

⁵⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr lita'lî'l-Muhtâr*, (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1356/1937), 2: 13; İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 6: 332; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Gureri'l-ahkâm*, (Dâru İhyâi'l-kütübî'l-arabiyye, yy., ts.), 2: 56; Zeynüddîn b. İbrahim İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râuk şerhu Kenzi'd-dekâuk*, 2. baskı, (Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, yy., ts.), 6: 25; *Mecelle*, md. 310.

⁵⁷ Şihâbuddîn el-Karâfi, *ez-Zahîra*, thk. Muhammed Huccî, Saïd A'râb, Muhammed Bû Hubze (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1994), 5: 53; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 3: 108.

⁵⁸ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn ve Umdetü'l-müftîn fi'l-Fıkıh*, thk. İvaz Kasım Ahmed İvaz (Dâru'l-fıkıh, 1425/2005), 97.

⁵⁹ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kimâ*, 3: 189.

hususunda meydana gelen yanılmalar akdin bağlayıcılığına etki etmemekte, dolayısıyla fesih hakkı doğuran bir sebep sayılmamaktadır.

1.3. Mer'î Hukuka Göre Akit Konusunda Yapılan Hatanın Akde Etkisi Ve İslam Hukukuyla Mukayesesi

Akit konusunda yapılan hata Türk Borçlar Kanunu'nun açıklamada yanılmayı (beyan hatası) hükme bağlayan 31. maddesinde açıkça yer almaktadır. Bu madde "Özellikle aşağıda sayılan yanılma halleri esastır" ifadesiyle başlamakta, ardından esaslı yanılma halleri sıralanmaktadır. Bunlar içerisinde akit konusunda yapılan hata şöyle ifade edilmektedir: "Yanılan, istediğinden başka bir konu için iradesini açıklamışsa." Bu ifadeye göre akit konusunda yapılan hatanın beyan hatası suretinde meydana gelmesi halinde esaslı hata sayılacağı kanunun sarıh hükmüdür.

Bu hatanın sâik hatası şeklinde vuku bulması durumunda ise, yine esaslı hata sayılacağı kanunun sâikta yanılmadan bahseden 32. maddesinden zımnen anlaşılmalıdır. Çünkü bu maddede sâikta yanılmanın ilke olarak esaslı yanılma sayılmayacağı belirtilmekle birlikte, "yanılanın, yanıldığı sâiki sözleşmenin temeli sayması" hali bu hükümden istisna edilmekte, bu durumda sâikta yanılmanın da esaslı hata sayılacağı belirtilmektedir.⁶⁰ Akdin konusu taraflarca sözleşmenin temeli sayıldığına göre, bu hususta meydana gelecek bir sâik hatası da esaslı hata olarak kabul edilecektir.

TBK'nın 30. maddesinde akitte yapılan esaslı hataların hükmü şöyle açıklanmaktadır: "Sözleşme yapılırken esaslı yanılmaya düşen taraf, sözleşme ile bağlı olmaz." Buna göre beyan ya da sâik hatası olsun akdin konusunda yapılan hata TBK'ya göre akitte mutlak butlana yol açmayıp, yanılan taraf için akdi feshetme hakkı doğuran bir sebep sayılmaktadır.

Bu itibarla akdin konusunda yapılan hatanın fesih sebebi sayılması açısından, Türk borçlar hukuku ile İslam hukukundaki yaklaşımların benzerlik taşıdığını söyleyebiliriz. Ancak İslam hukukçularının iradeyi kusurlu kılan ve yanılan tarafa fesih hakkı kazandıran bir sebep olarak gördükleri akit konusunda hatadan maksat, Türk borçlar hukukundaki yaklaşımdan farklı olarak yalnızca sâik hatasıdır. Beyan hatası ise İslam hukukçularınca sâik hatasından farklı değerlendirilmiştir. Nitekim bu hususa ileride temas edilecektir.

2. Akit Yapılan Şahısta Hata

Kendisiyle akit yapılan şahsın kişiliğinin ya da temel niteliklerinin taraflar için önem arz ettiği akitlerde bu hususlarda yapılacak hatanın da hata eden kişinin rızasına menfi tesirinin olacağı açıktır. Bu sebeple İslam hukukunda şahısta yapılan hata da kişinin akit ve tasarruflarına etki eden bir unsur olarak

⁶⁰ Bkz. TBK, md. 32.

dikkate alınmıştır.⁶¹ Mahiyetleri itibariyle taraflarının kimlik ve niteliklerinin bir önemi bulunmayan muamelelerde ise, bu hatanın yapılan tasarrufa bir etkisi yoktur.⁶²

Şahısta yapılan hatanın kişinin yaptığı tasarrufa etkisine dair Serahsî'nin (ö. 483/1090) şuf'a mevzuundaki şu beyanını zikretmekte fayda görüyoruz: "Şuf'a hakkına sahip olan şahsa (şefî'), bu hakka sebep teşkil eden gayrimenkulü satın alanın filan kişi olduğu haber verilse ve şefî' de buna binaen şuf'a hakkını kullanmaktan feragat etse fakat daha sonra müşterinin başka bir şahıs olduğu ortaya çıksa, şefî'in şuf'a hakkı devam eder."⁶³ Şuf'a hakkını kullanma veya bu haktan feragat etme tasarrufunu gerçekleştirme noktasında, şuf'a sebebi akarı satın alan şahsın kişilik ve özelliklerinin önem arz ettiği açıktır. Bu sebeple mezkûr örnekte şahısta yapılan hata bu tasarrufun bağlayıcılığına müessir bir sebep olarak görülmüştür.

Şuf'a hakkını kullanma veya bu haktan feragat etme tek taraflı bir tasarruf olsa da, bu tasarrufta vuku bulan yanılmalar şahısta yapılan hatanın İslam hukukunda dikkate alındığına dair önemli örnekler oluşturmaktadır. Bunun dışında İslam hukuku kaynaklarında akitlerde de şahısta hatanın nazarı itibara alındığının pek çok örneği mevcuttur. Mesela vekâlet yoluyla yapılan alışverişlerde müşteri malı kendisine satmış bulunan vekilin hacr altında ve eda ehliyeti noksan biri olduğunu öğrendiğinde, İmam Ebû Yûsuf'a (ö. 182/798) göre dilerse akdi feshedebilir. Çünkü vekilin yaptığı alışverişlerde akitten doğan teslim, tesellüm vb. karşılıklı hak ve sorumluluklar; ehliyeti tam olduğu takdirde vekilin, aksi halde müvekkilin uhdesindedir. Bahsi geçen durumda müşteri akdi yapan vekilin ehliyetinin tam olduğu, dolayısıyla akdin doğurduğu hak ve sorumlulukların onun uhdesinde bulunduğu zannıyla akdi gerçekleştirmektedir. Bu zannında hata ettiği ortaya çıktığında, rızası sakatlanmış olacağından akdi feshetme hakkına sahip olur.⁶⁴ Burada müşterinin düştüğü hata, akit yaptığı şahsın kişiliğine değil onun esaslı vasfı olan ehliyetine ilişkin bir hatadır.⁶⁵ Örnekteki akit açısından akit yapılan şahsın bu vasfı önem arz ettiğinden, onda yapılan hata fesih sebebi sayılmıştır.

⁶¹ Senhûrî, *Mesâdiru'l-Hak*, 2: 135-136; Zerkâ, *el-Medhal*, 1: 485; Karadâğî, *Mebdeî'r-rızâ*, 2: 808.

⁶² Zerkâ, *el-Medhal*, 1: 484; Karaman, *İslam Hukuku*, 2: 132.

⁶³ Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1414/1993), 14: 105. İslam hukuku bir akara ortak olan veya bitişik komşu olan şahsa, akarın yabancıya satımı durumunda şuf'a hakkı vermektedir ki, bu hakka sahip olan şahıs yargı yoluyla akarı yabancıya mal olduğu bedel mukabili ondan cebren temellük edebilmektedir. (Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 3. baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, "şuf'a" md., 529.) Bu hakkın verilmesiyle şefî'in yeni ortak veya komşudan gelebilecek zararlardan korunması amaçlanmıştır. (Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2: 42; Bahrülulûm, *Uyûbu'l-irâde*, 674.)

⁶⁴ Kâsânî, *Bedâî'*, 6: 34; Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 137.

⁶⁵ Senhûrî, *Mesâdiru'l-Hak*, 2: 138.

Tarafların kişilik ve özelliklerinin dikkate alındığı sözleşmelerden birisi de iş sözleşmeleridir. Dolayısıyla şahısta yapılan hatanın akde müessir oluşunun örneklerinden bir tanesi de bu sözleşmeler olacaktır. Nitekim İslam hukukçuları bu kapsamda çocuğa süt emzirmeyi veya çocuk bakıcılığını konu edinen hizmet akdinde, akde taraf olan sütannenin ya da çocuk bakıcısının esaslı vasıflarında yanılığa düşülmüş olmasının fesih sebebi olduğunu söylemişlerdir. Söz gelimi sütannenin sütünün çocuğa elverişli olmadığı yahut bakımının hırsız ya da ahlaken düşük veya bu iş için elverişsiz biri olduğunun ortaya çıkması gibi gerekçeler, bu kimselerle yapılan hizmet akdinin feshini meşru kılan sebepler arasında zikredilmiştir.⁶⁶ Bu yaklaşımdan yola çıkarak şunu ifade edebiliriz ki, genel olarak iş sözleşmelerinde akit yapılan şahsın akde konu olan iş açısından önemli görülen özelliklere ve gerekli ahlaki niteliklere sahip oluşu işveren tarafından dikkate alınan bir husustur. Dolayısıyla bu hususlarda yapılan hataların İslam hukukuna göre yanılan işveren için geçerli fesih sebeplerinden olduğunu söyleyebiliriz.

Nikâh akdinde de tarafların şahsiyet ve özelliklerinin birinci derecede önemi bulunmaktadır. Bu sebeple bu akitte de nikâhlanan eşin nitelikleri hususunda esaslı sayılacak bir yanılma fesih hakkı doğurucu bir sebep olarak zikredilebilir. Nikâhtan sonra eşlerden birinde evlilik hayatına ciddi zarar verici nitelikte bir hastalığın ya da cinsel problemin bulunduğu ortaya çıkması halinde, İslam hukukunun zarar gören tarafa fesih hakkı tanınması bu çerçevede ele alınabilir.⁶⁷ Zira bu durumda nikâhın tarafları akit sırasında karşı tarafın bu gibi kusurlardan ârî olduğunu zannettiğinden, nikâh akit yapılan şahsın vasıflarında düşülen hatanın etkisiyle gerçekleştirilmiş bulunmaktadır.

TBK'ya göre şahısta yanılmanın hükmünü akit konusunda yanılmada olduğu gibi kanunun 31. ve 32. maddelerinden hareketle ortaya koymak mümkündür. Şöyle ki, bu hatanın beyan hatası şeklinde gerçekleşmiş hali, kanunun 31. maddesinde fesih hakkı doğuran esaslı hatalar içerisinde iki cümleyle ifade edilmektedir. İlk cümlede "Yanılan, sözleşme yapma iradesini, gerçekte sözleşme yapmak istediği kişiden başkasına açıklamışsa" denilerek, akit yapılan şahsın kimliğinde gerçekleşen hata dile getirilmektedir. Diğer cümledeki "Yanılan, sözleşmeyi yaparken belirli nitelikleri olan bir kişiyi dikkate

⁶⁶ Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 5: 128; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 7: 26; Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 2: 811-812.

⁶⁷ Nikâh akdinde fesih hakkı doğuran durumlar ve İslam hukukçularının bu konudaki farklı yaklaşımlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, thk. Kâmil Muhammed Uveyda (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1418/1997), 150; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3: 73; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 215; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3: 115; Musa b. Ahmed el-Hicâvî, *el-İknâ' fi fihki'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdüllatif Muhammed Musa es-Sübkî (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.), 3: 197-202.

almasına karşın başka bir kişi için iradesini açıklamışsa" ifadesiyle de ilgili şahsın niteliklerinde yapılan hatadan bahsedilmektedir.

Şahısta hatanın sâik hatası olarak meydana gelmesinin hükmü ise, kanunun 32. maddesinden anlaşılmaktadır. Bu maddeye göre akitte kendisinde yanılığa düşülen şahıs yanılan tarafça sözleşmenin temeli sayılıyorsa hata esaslı sayılacak, aksi takdirde esaslı hata kapsamına girmeyecektir. Açıktır ki Türk borçlar hukukundaki bu yaklaşım, İslam hukukunun akit yapılan şahsın kişilik ya da temel niteliklerinin taraflar için önem arz ettiği akitlerde bu hususlarda yapılan hatanın fesih sebebi sayılacağı, aksi takdirde ise bu türden bir hatanın dikkate alınmayacağı yönündeki yaklaşımıyla uyusmaktadır.

3. Akit Konusunun Kıymetinde Hata

Bu hatada taraflardan birinin akit konusunun kıymetini olduğundan fazla veya eksik zannetmesi, akdi bu yanlış düşüncenin etkisiyle gerçekleştirilmesi söz konusudur. Kıymet kavramı Mecelle'de: "Kıymet, bir malın baha-yı hakikîsidir", diye tarif edilmektedir.⁶⁸ Semen-i misil de denilen⁶⁹ kıymetin bir başka tarifi ise şöyledir: "Kıymet, bilirkişilerin bir eşya ya da başka bir şeye biçtikleri fiyattır."⁷⁰ Esasen belli bir eşyanın kıymetini tespitinde genellikle bilirkişiler arasında takdir farklılıkları olmaktadır. Bu husus da dikkate alınarak kıymet, "bilirkişilerin yaptıkları değerlendirmeler kapsamına giren fiyat" şeklinde de tanımlanmıştır.⁷¹ Buna göre bilirkişilerin bir mal için tespit ettikleri muhtelif fiyatların en düşüğünün altındaki veya en yüksekini üstündeki fiyatlar, o malın kıymetinin altında ya da üstünde kabul edilen fiyatlardır.

Kıymette hata mevzuu gabin konusuyla yakından alakalıdır. Çünkü akitte yapılan bu türden bir hata taraflardan birinin gabne maruz kalmasıyla sonuçlanmaktadır. Bundan dolayı akit konusunun kıymetinde yapılan hatanın, akit üzerindeki tesiri ve fesih hakkı doğurması bakımından gabinle aynı hükme tabi olacağını söyleyebiliriz. Gabin, ivazlı akitlerde bedellerden birinin kıymet olarak diğerine denk olmamasıdır.⁷² Buna göre bir akitte gabnin tahakkuk edip etmediğinin bilinebilmesi için akde konu olan malın kıymetinin tespitine ihtiyaç vardır. Ancak bu tespitinde bilirkişiler arasında görüş ayrılıkları olabileceği için İslam hukukçuları akdin bağlayıcılığına tesir eden gabnin, bedeller arasında kıymet bakımından ittifakla sabit olacak derecede fahiş bir farklılık bulunması suretindeki gabin olduğu kanaatindedirler. Bu suretteki gabne

⁶⁸ Mecelle, md. 154.

⁶⁹ Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, 1: 125.

⁷⁰ Kal'acî - Kanîbî, *Mu'cem*, "kıymet" md., 374.

⁷¹ Muhammed Amîmu'l-ihsân el-Berketî, *et-Ta'rîfâtü'l-fikhiyye*, (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1424/2003), "kıymet" md., 179.

⁷² Hafîf, *Ahkâmü'l-muâmelâti's-şer'iyye*, 327; Zeydân, *el-Medhal*, 337; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 4: 3072.

gabn-i fâhiş adı verilmektedir. Bu şekilde olmayıp kimine göre gabin sayılırken, kimine göre gabin sayılmayan bedeller arası farklılıklar ise, gabn-i yesîr olarak nitelendirilmekte ve bu ölçüde bir gabin akdin bağlayıcılığına engel görülmemektedir.⁷³

Fahiş gabinin hangi durumlarda akdin bağlayıcılığını ortadan kaldıran bir unsur sayılacağı ve gabne maruz kalan taraf için fesih hakkı doğuracağı hususunda İslam hukukçularının farklı yaklaşımları bulunmaktadır. Bu yaklaşımlara geçmeden önce şunu ifade etmeliyiz ki, tarafların bilerek ve farkında olarak fahiş gabin içeren bir akit yapmaları halinde, akdin bağlayıcı olacağı ve gabin gerekçesiyle feshedilemeyeceği hususunda İslam hukukçuları arasında bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır.⁷⁴ Zira bu durumda taraflardan herhangi birinin rızasının sakatlanması söz konusu olmamaktadır. Buna göre gabin ancak taraflardan birinin akit konusunun kıymetini/piyasa değerini bilmediği, dolayısıyla kıymette hata ederek gabne maruz kaldığı durumlarda akdin bağlayıcılığına etki eden bir sebep sayılmaktadır. Ancak bunun şartları ve ayrıntıları hususunda fıkıh mezheplerinde muhtelif görüşler bulunmaktadır.

Hanefî ve Şâfiî fakihlerin yaklaşımlarına bakıldığında gabni fâhişin fesih hakkı doğurabilmesi için genellikle hileden kaynaklanmış olmasının şart koşulduğu, hileden kaynaklanmayan gabinin ise akdin bağlayıcılığına mani sayılmadığı görülmektedir. Nitekim Hanefî mezhebi esas alınarak hazırlanan Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye’de konuyla ilgili madde şöyledir: “Bey’de, bilâ tağrîr gabn-i fâhiş bulunsa, mağbûn olan kimse bey’i feshedemez.”⁷⁵ Şâfiî mezhebine ait kaynaklarda da mevzuyla alakalı olarak, kristalden yapılmış ürünü mücevher zannedip yüksek fiyata satın alan kişinin fahiş gabne uğrasa da muhayyer olmayacağından bahsedilmektedir.⁷⁶

Mâlîkî ve Hanbelî mezheplerinde ise hilenin yanında güvenin kötüye kullanılması neticesi meydana gelen fâhiş gabinin de fesih sebebi sayılacağı benimsenmiştir. Özellikle Hanbelî mezhebi kaynaklarında gabne uğrayan kişinin üç durumda muhayyer olacağı belirtilmektedir. Bunlardan ilk ikisi hile

⁷³ Muhammed Yusuf Musa, *el-Emvâl*, 405-409; Ebû Zehre, *el-Milkiyye*, 418-420; Hafif, *Ahkâmü’l-muâmelâti’ş-şer’iyye*, 327-330.

⁷⁴ Muhammed b. Yusuf el-Ğirnâtî el-Mevvâk, *et-Tâcü ve’l-iklîl li Muhtasari Halîl*, (Beirut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1416/1994), 6: 399; Buhûtî, *Keşşâfü’l-knâ*, 3: 212; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylû’l-evâtâr*, thk. İsmâuddîn es-Sabâbitî (Mısır: Dâru’l-Hadîs, 1413/1993), 5: 218; Karadâğî, *Mebdeü’r-rızâ*, 2: 748; Ali Bardakoğlu, “Gabn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13: 268-273.

⁷⁵ *Mecelle*, md. 356. Ayr. bkz. Zeyla’î, *Tebyînü’l-hakâik*, 4: 79; Zuhaylî, *el-Fıku’l-İslâmî*, 4: 3073.

⁷⁶ Zekeriya b. Muhammed el-Ensârî, *el-Gureru’l-behiyye fi şerhi’l-Behceti’l-verdiyye*, (el-Matbatü’l-meymenîyye, yy., ts.), 2: 455; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2: 455.

kapsamında değerlendirilebilecek “telakki’r-rükbân” ve “neceş” hadiseleri,⁷⁷ üçüncüsü ise “istirsâl” durumudur.⁷⁸ Bu üçüncüsüne Mâlikî fıkıhına dair kaynaklarda da “istislâm” tabiriyle gabin muhayyerliğini sabit kılan bir durum olarak yer verilmektedir.⁷⁹

İstirsâl kelimesi sözlükte bir kimseye alışmak, güvenmek;⁸⁰ istislâm ise teslim olmak, boyun eğmek⁸¹ manalarına gelmektedir. İslam hukukunda bu kavramlar “satış akdinde bir tarafın malın piyasa değerini bilmemesi ve ticari tecrübesinin azlığı gibi sebeplerle pazarlık yapmaksızın fiyatı belirlemeyi karşı tarafa bırakması, bu hususta ona güvenmesi” manasında terimleşmiştir.⁸² Bu surette yapılan alışverişlerde mesela satıcının müşterinin kendisine duyduğu güveni kötüye kullanması ve malını fahiş gabinle satması halinde iki mezhebe göre müşteri akdi feshetme hakkına sahip olur. Bu yaklaşıma göre akitte hile yapılmamış olsa bile, müşterinin güveninin kötüye kullanılması ve bilgisizliğinden yararlanılması ona fesih hakkı verilmesi için yeterli bir sebep olarak görülmüştür.

İslam hukuk mezheplerinin mezkûr yaklaşımları göstermektedir ki, akit konusunun kıymetinde hata ederek akdi gerçekleştiren şahsın fesih hakkına sahip olabilmesi için şu iki şartın tahakkuk etmesi gerekmektedir:

1. Kıymette yapılan hata sebebiyle hatalı tarafın fâhiş gabne maruz kalması,
- 2) Fâhiş gabnin diğer âkidin hilesinden kaynaklanması veya bu âkidin piyasayı bilmediğinden fiyatı belirlemeyi kendisine havale eden şahsın güvenini istismar etmesi neticesinde meydana gelmesi.

⁷⁷ Bu iki kavramın tanımları için bkz. el-Berketî, “*et-Ta’rifâtü’l-fıkhiyye*”, “telakki” md., 61-62, “neceş” md., 226; Sa’dî Ebû Ceyb, *el-Kâmûsu’l-fikhî luğaten ve istilâhan*, 2. baskı, (Dîmeşk: Dâru’l-fikr, 1408/1988), “neceş” md., 348; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “neceş” md., 449, “telakki’l-celeb” md., 561.

⁷⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3: 497; Alâuddîn el-Merdâvî, *el-İnsâf fi ma’rifeti’r-râcihi mine’l-hulâf*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdülfettah Muhammed el-Hulû, 2. baskı, (Kahire: Hicr li’t-tibâa ve’n-neşr ve’t-tevzî’ ve’l-i’lân, 1415/1995), 4: 394-396; Mensûr b. Yunus el-Buhûtî, *er-Ravzu’l-murabba’ şerhu Zâdi’l-müstakni’*, (Müessesetü’r-risâle, ts.), 327; *Keşşâfu’l-kınâ*, 3: 211-212.

⁷⁹ Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr, *eş-Şerhu’s-sağîr* (Sâvî’nin haşiyesiyle birlikte), (Dâru’l-meârif, ts.), 3: 190.

⁸⁰ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü’l-luğa ve sıhâhu’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, 4. baskı (Beyrut: Dâru’l-ilmî li’l-melâyîn, 1407/1987), “rsl” md., 4: 1709; İbn Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fi ğaribi’l-Hadisi ve’l-eser*, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî, Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: el-Mektebetü’l-ilmîyye, 1399/1979), “rsl” md., 2: 223.

⁸¹ Cevherî, *es-Sihâh*, “slm” md., 5: 1952; Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, thk. Mektebü tahkîr’l-türâs, (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1426/2005), “slm” md., 1122.

⁸² Kal’acî - Kanîbî, *Mu’cem*, “istirsâl” md., 61; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, “istirsâl” md., 269.

Bunun dışında karşı tarafın herhangi bir hile ve istismarı olmaksızın âkıl ve bâliğ şahsın akit konusunun kıymetinde yanılarak gabne uğraması İslam hukukunda genellikle fesih sebebi görülmemiştir. Çünkü bu durumda meydana gelen gabin, gabne uğrayan tarafın kendi kusurundan kaynaklanmakta, diğer tarafın bunda bir vebali bulunmamaktadır. Zira İslam hukukuna göre hile ve aldatma olmadığı, topluma da zarar verilmediği sürece kişiler istedikleri fiyata mallarını satma ya da mal satın alma hürriyetine sahiptirler. Gabne uğrayan kişinin akitten önce fiyat üzerinde düşünerek veya işin erbabına danışarak gabinden korunması mümkündür.⁸³ Ayrıca hile ve güveni istismar durumları, gabne uğrayan tarafın kıymette hata ettiğine delalet eden birer karinedirler. Akitte yapılan hata delil veya karineyle sabit olduğunda muteberdir. Kişi bu haller olmaksızın gabne maruz kaldığında ise, hatayı ispatlayıcı bir delil ya da karine bulunmadığından kıymette hata iddiası dikkate alınmamaktadır.

Türk Borçlar Kanununun kıymette hataya ilişkin yaklaşımını kanunun 31. maddesinde esaslı hata sayılan haller içerisinde zikredilen şu husus ortaya koymaktadır: “Yanılan, gerçekte üstlenmek istediğinden önemli ölçüde fazla bir edim için veya gerçekte istediğinden önemli ölçüde az bir karşı edim için iradesini açıklamışsa.” Bu maddeye göre kıymette hata beyan hatası olarak vuku bulduğunda, Türk borçlar hukukuna göre esaslı hata sayılıp hatalı şahıs için fesih hakkı doğurmaktadır. Ancak maddede yer alan “önemli ölçüde” kaydı, bu hatanın esaslı sayılabilmesi için akdin konusuna ilişkin hatayla söylenen fiyatın akit konusunun kıymetinden ciddi manada az ya da çok olması gerektiğine delalet etmektedir.

Akit konusunun kıymetinde yapılan sâik hatasına gelince, bu hata da TBK'nın sâik hatasını düzenleyen 32. maddesinin hükmü uyarınca, “önemli ölçüde” olması şartıyla esaslı hata kapsamında görülmelidir. Çünkü akitte ödenen bedeller taraflarca sözleşmenin temeli sayılmakta olup, bu hususta meydana gelen fahiş yanılma akdin temelinde yapılmış bir hata olur. Bunun yanında TBK'nın aşırı yararlanma/gabin mevzuunu ele alan 28/I. maddesinden de, kıymette yapılan sâik hatasının hükmü anlaşılmalıdır. Bu maddede şöyle denilmektedir:

-Bir sözleşmede karşılıklı edimler arasında açık bir oransızlık varsa, bu oransızlık, zarar görenin zor durumda kalmasından veya düşüncesizliğinden ya da deneyimsizliğinden yararlanmak suretiyle gerçekleştirildiği takdirde, zarar gören, durumun özelliğine göre ya sözleşme ile bağlı

⁸³ Zerkâ, *el-Medhal*, 1: 469; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, 4: 3073; Bahrululûm, *Uyûbu'l-irâde*, 499.

olmadığını diğer tarafa bildirerek ediminin geri verilmesini ya da sözleşmeye bağlı kalarak edimler arasındaki oransızlığın giderilmesini isteyebilir.-

Kanun maddesinde geçen “düşüncesizlik” ve “deneyimsizlik” hallerinde, akdin gabne uğrayan şahıs tarafından akit konusunun kıymetinde sâik hatasına düşülerek yapılması söz konusudur. Bu durumda yanılan tarafın fesih hakkının ancak edimler arasında “açık bir oransızlık” olması halinde sabit olacağı belirtilmektedir ki, bu şart İslam hukukundaki gabn-i fâhiş şartıyla örtüşmektedir. Ayrıca maddede fesih hakkının sübutu için, gabnin karşı tarafın bu halleri istismar etmesi sonucu gerçekleşmesi gerektiği belirtilmektedir. Kanunun bir başka maddesinde de gabne sebep olsun veya olmasın hilenin de aldatılan tarafa fesih hakkı kazandıracığı belirtilmektedir.⁸⁴ Bütün bu hususlar dikkate alındığında, TBK’ya göre kıymette yapılan sâik hatasının, yanılan şahsın karşı tarafın hile ya da istismarı sonucu fahiş gabne maruz kalması şartıyla fesih hakkı doğuran bir sebep sayıldığı görülmektedir. Bu itibarla kıymette yapılan sâik hatasının fesih sebebi sayılması hususunda Türk borçlar hukuku ile İslam hukukunun yaklaşımlarının örtüştüğünü söyleyebiliriz.

4. Şer’î Hükümde/Kanunda Hata

Şer’î hükümde hatadan maksat, kişinin yaptığı tasarrufu onun şer’î hükmünü bilmeden ya da hakiki hükmünden başka bir hükmü olduğunu zannederek gerçekleştirmesidir.⁸⁵ İslam hukuku ilke olarak şer’î hükmü bilmemek ya da yanlış bilmek suretindeki hatayı, bu hataya binaen yapılan tasarrufun hukuki sonuçlarının tahakkukuna mani bir mazeret olarak görmemiştir. Çünkü bu türden bir hatanın mezkûr manada mazeret sayılması, kişiye hükmünü bilmediği bahanesiyle yaptığı her türlü tasarrufun şer’î sonuç ve sorumluluğundan kurtulma imkânı verir.⁸⁶ Bu ise istismara çok açık bir durum olduğu gibi şer’î ahkâmın tatbikinde de ciddi bir istikrarsızlığa yol açar.

Öte yandan kişinin şer’î hükmü bilmemesinin haklı ve meşru bir gerekçesinin bulunması hali bu ilkeden istisna edilmiş, bu durumda şer’î hükümde hata mazeret olarak kabul edilmiştir.⁸⁷ Nitekim Karâfî (ö. 1008/1600) bu hususla alakalı olarak, kişinin şer’î hükmü bilmesinin âdeten güç olduğu durumlarda mazur sayılacağını, bunun dışındaki hallerde ise mazur olmayacağını ifade etmiştir.⁸⁸ İlkinde kişi şer’î hükmü bilmemekte kusurlu

⁸⁴ TBK, 36/I, 36/II.

⁸⁵ Zerkâ, *el-Medhal*, 1: 487; Demirci, *İslam Borçlar Hukukunda Hata*, 129.

⁸⁶ Zerkâ, *el-Medhal*, 1: 487; Bahrululûm, *Uyûbu’l-irâde*, 682.

⁸⁷ Karadâğî, *Mebdeü’r-rızâ*, 2: 816.

⁸⁸ Şihâbüddin el-Karâfî, *Envâru’l-burûk fi envâi’l-furûk*, (Âlemu’l-kütüb, yy., ts.), 2: 150.

görülmezken, ikincisinde bu hata kişinin kendi kusur ve ihmali olarak değerlendirilmiştir.⁸⁹

Bu yaklaşımın sonucu olarak İslam hukukçuları, İslam'ın hükümlerini öğrenme imkânından yoksun olması gerekçesiyle dâru'l-harpte müslüman olup henüz İslam yurduna göç etmemiş kimseyi şer'î hükümleri bilmemesinde mazur görmüşlerdir.⁹⁰ Yine kişinin dâru'l-İslam'da yaşasa bile ancak ilim ehlinin bilebileceği meselelerdeki bilgisizliği, mazur görülecek hata kapsamında sayılmıştır.⁹¹ Aynı şekilde İslam yurdunda yeni müslüman olmuş kimsenin bazı şer'î hükümleri bilmemesi de bu kabilden bir hata olarak görülmüştür.⁹² İslam yurdunda yaşayan bir müslümanın dinin inanç, ibadet ve muâmelâtla ilgili temel esaslarını bilmemesi ise, bu kimsenin kendi kusurundan kaynaklandığından geçerli bir mazeret olarak kabul edilmemektedir.⁹³

Şer'î hükümde hatanın mazeret sayılıp sayılmayacağına dair bu yaklaşımı akitler bağlamında değerlendirecek olursak şunu söyleyebiliriz: Akdin şer'î hükümde yanılma sâikıyla yapılması halinde, bu hata âkidin kaçınabileceği bir hata olup âkid hataya düşmekte kusurlu bulunuyorsa, hatanın akdin bağlayıcılığına etkisi olmaz. Hatanın âkidin kaçınması çok güç olan, dolayısıyla kusurlu sayılmadığı bir hata olması halindeyse, akdin bağlayıcılığı ortadan kalkar ve hata eden âkid fesih hakkına sahip olur. Mesela büyük bir araziye mirasçı olan İslam diyarında mukim şahıslardan birisi, İslam miras hukukuna göre mirastan payına düşen hisse konusunda yanılıp, 1/2 olan hissesini 1/4 zannederek satsa, bu şahıs hatasında mazur görülmez ve yaptığı akit bağlayıcı olur.⁹⁴ Çünkü miras taksimi ile ilgili hükümler kat'î naslarla sabit olup ihtilafa yer olmayacak derecede açıktır. Bu nedenle bu hükümleri bilmemesi bahsi geçen varisin kendi kusuru olarak görülür. Ancak bu varis yeni müslüman olmuş veya İslam'ın hükümlerini öğrenme imkânı olmayan bir yerde yaşayan biriye, bu hatası muteber bir mazeret sayılır ve kendisine şer'î hükümde hata gerekçesiyle yaptığı satış akdini feshetme hakkı verilir.

Şer'î hükümde hata konusu Batı hukuklarında "kanunda hata" adıyla yer almaktadır. Bu hukuk sistemlerinde "kanunu bilmemek mazeret kabul edilmez" kuralı benimsenmiş olmakla birlikte, bu kuralın uygulanma alanı daha ziyade kamu hukukudur. Özel hukuk ve bu kapsamda borçlar hukuku

⁸⁹ Senhûrî, *Mesâdiru'l-Hak*, 2: 153; Bahrululûm, *Uyûbu'l-irâde*, 682.

⁹⁰ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4: 346; Teftâzânî, *et-Telvîh*, 2: 366; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419/1999), 261.

⁹¹ Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 2: 816; Demirci, *İslam Borçlar Hukukunda Hata*, 130.

⁹² Senhûrî, *Mesâdiru'l-Hak*, 2: 153; Bahrululûm, *Uyûbu'l-irâde*, 684; Demirci, *İslam Borçlar Hukukunda Hata*, 129.

⁹³ Bkz. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şakir (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940), 357; Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 2: 821.

⁹⁴ Zerkâ, *el-Medhal*, 1: 487.

sahasında ise kanunu bilmemek mazeret sayılmıştır.⁹⁵ Bunun sonucu olarak kanunda hata, şartları yerine geldiğinde akitlerde iradeyi kusurlu kılan ve akdi iptale elverişli hale getiren bir unsur olarak görülmüştür.⁹⁶

Türkiye’de yürürlükte olan hukuk sisteminde kanunda hataya Türk Ceza Kanunu içerisinde yer verilmiş, bu hata türü mezkûr kanunun 4/1. maddesinde şöyle hükme bağlanmıştır: “Ceza kanunlarını bilmemek mazeret sayılmaz.” Bu hükmün mefhumu muhalifinden, diğer kanunları bilmemenin hukuken mazeret kabul edildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan sözleşmelerin konu edildiği Borçlar Kanununun hata ile ilgili hükümleri düzenleyen maddelerine bakıldığında kanunda hatayla ilgili sarıh bir hükme rastlanmamaktadır.⁹⁷ Bununla birlikte sâikta hata kapsamına giren bu hatanın yerine göre esaslı hata hüviyetini kazanabileceği ve aranan şartları taşıdığı takdirde sözleşmenin bağlayıcılığına etki edebileceği, kanunun sâikta hatanın hükmünü beyan eden 32. maddesinden zımnen anlaşılmaktadır.⁹⁸

Şer’î hükümde/kanunda hatanın fesih hakkı doğuran bir sebep sayılıp sayılmayacağı hususunda İslam hukukuyla pozitif hukukun yaklaşımları arasında farklılık olduğu görülmektedir. Pozitif hukukta kanunda hata aranan şartlar gerçekleştiğinde akdin bağlayıcılığına etki eden bir unsur sayılırken, İslam hukukunda bu hata türü normal şartlarda dikkate alınmamakta, yalnızca istisnai durumlarda böyle bir hata gerekçesiyle feshe imkân verilmektedir. İslam hukukçularının bu yaklaşımı, akitlerde tarafların gerçek iradelerinin dikkate alınması ile hukuki muamelelerde istikrarı sağlama prensiplerini dengeleyici bir özelliğe sahip bulunmaktadır.

5. Beyan Hatası

Beyan hatası borçlar hukukunda kişinin irade beyanının dil sürçmesi, dikkatsizlik, dalgınlık gibi herhangi bir sebeple gerçek iradesine aykırı olarak sadır olmasını ifade eden bir hata türüdür.⁹⁹ Bu hata TBK’da “açıklamada yanılma” adıyla yer almakta ve esaslı hatalardan sayılmaktadır.¹⁰⁰ Dolayısıyla sözleşmelerde meydana gelmesi halinde fesih hakkı doğuran bir sebep olarak kabul edilmektedir.

İslam hukukunda ise beyan hatası kişinin yaptığı tasarruflara etki eden bir ehliyet arızası olarak görülmektedir. Bu türden hataların hukuki işlemler ve bu kapsamda akitler üzerindeki etkisi hususunda İslam hukukçuları arasında

⁹⁵ Senhûrî, *Nazariyyetü’l-akd*, (Beyrut: Mecmau’l-ilmî’l-Arabî el-İslâmî, 1934), 387; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2: 138.

⁹⁶ Senhûrî, *Mesâdiru’l-Hak*, 2: 152-153; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2: 138.

⁹⁷ TBK’nın hatayla ilgili hükümlerine ilişkin bkz. md. 30-35.

⁹⁸ TBK, md. 32. Ayr. bkz. Demirci, *İslam Borçlar Hukukunda Hata*, 130.

⁹⁹ Dalamanlı, *Akdin Feshi ve İptali*, 46; Demirci, *İslam Borçlar Hukukunda Hata*, 97.

¹⁰⁰ Bkz. TBK, md. 31.

iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Cumhura göre hatası ispatlandığı takdirde kişinin beyanda yanılmak suretiyle gerçekleştirdiği akit ve diğer sözlü tasarruflar batıldır. Zira kişinin akit ve tasarruflarının hukuken dikkate alınmasının şartı sahih bir kasıt olup, sahih kasıt bulunmadan yapılan tasarruflar tıpkı uykudaki kimseden sadır olan sözler gibi hükümsüzdür.¹⁰¹

Hanefî hukukçular ise beyan hatasıyla yapılan tasarrufları ikiye ayırarak değerlendirmişlerdir. Bu yaklaşıma göre şaka (hezl) yollu söylene bile geçerli sayılan nikâh, talak gibi sözlü tasarruflarda hatanın tasarrufun geçerliliğine etkisi olmazken; bunların dışında kalan bey', icâre gibi karşılıklı rızanın şart görüldüğü akitlerde ise, karşı tarafın hata iddiasını kabul etmesi halinde beyan hatası akdi fâsid kılar.¹⁰² Hanefîler yanılan tarafın rızası olmasa da akdi kendi ihtiyarıyla gerçekleştirdiği düşüncesinden hareketle, beyan hatasıyla yapılan akitleri mükrehin akdinde olduğu gibi mün'akid saymışlardır.¹⁰³ Ancak nikâh ve talak gibi tasarruflarda Hanefîlere göre rıza şartı aranmadığı ve yalnızca hukuki sebeplerinin meydana gelmesiyle bu tasarruflar gerçekleşmiş sayıldığı için, onlar beyan hatasını bu tasarrufların sıhhatine engel görmemişlerdir. Bey', icâre gibi karşılıklı rıza esasına dayalı akitlerde ise, beyan hatası rızayı ortadan kaldırdığı için fesâd sebebi sayılmıştır.¹⁰⁴

Görüldüğü gibi İslam hukukçuları Hanefîler dışında kalan çoğunluk itibarıyla, tasarrufun kasıt unsuru olmadan yapılmasıyla sonuçlandığından beyan hatasını feshin ötesinde butlan sebebi olarak görmektedirler. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre beyan hatası fesih hakkı doğuran sebepler kapsamına girmektedir. Bu açıdan beyan hatası hususunda İslam hukukundaki genel yaklaşım, bu hatayı fesih hakkı doğurucu sebeplerden sayan Türk borçlar hukukunun yaklaşımından farklılık göstermektedir.

Sonuç

Akdin kuruluşu sırasında taraflardan sadır olabilen hatalar, oluşumu bakımından iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan biri akit yapan şahsın kendisini bu akde yönlendiren unsurlardan birisini olduğundan farklı tasavvur etmesi ve akdi bu yanlış tasavvurunun etkisiyle gerçekleştirmesi suretindeki hatadır. Akdin böyle bir hatayla gerçekleştirilmesi halinde, kişinin akdi

¹⁰¹ Ebû Abdillâh, İbn Emîr Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 2. baskı, (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1403/1983), 2: 205; Muhammed Emin b. Mahmud Emir Pâdişâh, *Teyisîru't-Tahrîr*, (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1403/1983), 2: 306; Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 2: 814-815; H. Yunus Apaydın, "Hata", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16: 440-441.

¹⁰² Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4: 381-382; Teftâzânî, *et-Telvîh*, 2: 388-390; Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 2: 814; Apaydın, "Hata", 16: 440-441.

¹⁰³ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4: 382; Teftâzânî, *et-Telvîh*, 2: 390; İbn Emîr Hâc, *et-Takrîr*, 2: 206.

¹⁰⁴ Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 2: 814; Demirci, *İslam Borçlar Hukukunda Hata*, 99-100.

yapmaya yönelik iradesi hatanın etkisiyle olduğundan bu iradede sakatlık söz konusu olmaktadır. Bu hata türü borçlar hukukunda “sâik hatası” diye adlandırılmaktadır. İkinci hata şekli ise akit esnasında kişinin irade beyanını istemeden gerçek iradesine aykırı olarak ortaya koymasıdır. Bu hatada hatanın akit kurma iradesinin oluşumunda bir etkisi olmamakta fakat dil sürçmesi, dalgalılık vb. bir sebeple irade karşı tarafa yanlış beyan edilmekte, böylece beyan ile irade arasında kasıt olmaksızın bir uyumsuzluk meydana getirilmektedir. Bu türden hatalara ise “beyan hatası” denilmektedir.

İslam hukukunda sâik hatasına furû‘ fıkhı dair eserlerde muhtelif bahisler içerisinde temas edildiği görülmektedir. Bu eserlerin bazısında bu hata için “galat” tabiri kullanılmaktadır. Beyan hatasına ise fıkıh usulü kaynaklarında ehliyet arızaları içerisinde “hata” başlığı altında yer verilmiştir. Öte yandan muasır İslam hukuku kaynaklarında, akitte yapılan hata mevzuuna dair klasik kaynaklarda yer alan dağınık haldeki bilgiler derli toplu bir şekilde bir araya getirilerek ele alınmıştır. Bu kaynaklarda hata mevzuu “iradeyi kusurlu kılan sebepler” kapsamında ve “galat” başlığı altında işlenmiştir. Bütün bu kaynakları incelediğimizde İslam hukukunda genellikle iradeyi sakatlayıcı bir unsur olarak görülen ve yanılan şahıs için fesih hakkı doğurucu sebeplerden sayılan hatanın sâik hatası adı verilen hata türü olduğu tespitini yapabiliriz.

Bu hata türü bahsi geçen kaynaklarda ele alındığı şekliyle “akit konusunun cinsinde ya da vasıflarında”, “akit yapılan şahsın kimliğinde veya niteliklerinde”, “akit konusunun kıymetinde” ve “şer‘î hükümde” yapılan hataları içermektedir. Bu hususların gerçekte olduğundan farklı biçimde algılanması suretiyle yapılan hatanın akit üzerinde ne gibi bir etkisinin olacağı, bu bağlamda yanılan taraf için fesih hakkı doğurup doğurmayacağı İslam hukukçularınca tartışılmıştır. Bu tartışmalara ve ortaya konan muhtelif yaklaşımlara bakıldığında, İslam hukukunda genellikle bahsi geçen şekillerde gerçekleşen hataların hepsinde, yanılan tarafa belli birtakım şartlar çerçevesinde fesih hakkı tanındığı görülmektedir. Bu şartların bulunmaması halinde ise hata dikkate alınmamakta ve akdin bağlayıcılığı üzerinde müessir görülmektedir.

Bu şartları hatanın bütün türlerinde aranan genel şart ve her tür için ayrıca aranan özel şartlar diye ikiye ayırabiliriz. Bütün hata türlerinde aranan genel şart, akit sırasında taraflardan birinin yaptığı hatanın diğer tarafın fark edebileceği şekilde zuhur etmiş bulunması, diğer bir ifadeyle hatanın ispatının mümkün olmasıdır. Bazen taraflardan birinin irade beyanı hatayı ispatlayan bir delil olabileceği gibi, bazen de akit yapılan ortam veya akdi yapan şahsın özel durumları akdin hatayla yapıldığına karine oluşturabilmektedir.

Özel şartları ise şöyle sıralayabiliriz: Akit konusunun vasfında yapılan hatada bu vasfın yanılanın rağbet ettiği maksut bir vasf olması şartı aranır. Şahısta hata edilmesi durumunda, akit yapılan şahsın kimliğinin veya niteliklerinin yapılan akit açısından hataya düşen tarafça önem arz etmesi gerekmektedir. Akit konusunun kıymetinde yanılma olmuşsa, bu yanılmanın yanılan tarafı fahiş gabne maruz bırakması ve karşı tarafın hile ya da istismarından kaynaklanması şarttır. Akdin şer'î hükmü bilmemenin veya yanlış bilmenin etkisiyle yapılması halinde ise, bu hata yalnızca yanılan âkidin bu hükmü bilmemekte şer'an mazur görülmesi şartıyla fesih hakkı doğurucu bir sebep sayılmaktadır.

Beyan hatasına gelince, İslam hukukçularının çoğunluğuna göre bu hata akit üzerinde fesih hakkı doğuran bir sebep olmanın daha ötesinde bir etkiye sahiptir. Bu yaklaşıma göre böyle bir hatayla ortaya konan irade beyanı kasıt unsuru taşımadığından dikkate alınmamakta, bu beyanla kurulan akit hükümsüz sayılmaktadır. Hanefî hukukçular ise beyan hatası yapan taraf kasıtlı olmasa da akdi kendi tercihiyle/ihtiyarıyla gerçekleştirdiğinden, bu hatanın akdin in'ikâdına mani olmayacağını fakat rızayı ortadan kaldırdığı için rıza şartının arandığı akitleri fâsid kılacağını söylemişlerdir. Bu görüşe göre beyan hatası da sâik hatası gibi fesih hakkı doğurucu sebepler arasında yer almaktadır.

Türk Borçlar Kanunu'nda sözleşmelerde yapılan hatalar "irade bozuklukları" içerisinde "yanılma" başlığı altında ele alınmaktadır. Kanuna göre gerek beyan hatası gerekse sâik hatası belirli durumlarda "esaslı hata" sayılmakta ve yanılan taraf için fesih hakkı doğurmaktadır. Kanunda beyan hatasının esaslı sayılacağı haller açıkça belirtilmekte; akdin konusunda, akit yapılan şahısta ve akit konusunun kıymetinde yapılan hatalar bu kapsamda zikredilmektedir. Sâik hatasında ise hatanın esaslı olup olmadığının tespiti için şöyle bir kıstas ortaya konulmaktadır: Yanılığa düşülen sâikin yanılan taraf açısından sözleşmenin temeli niteliğinde olması halinde bu hata esaslı kabul edilmektedir.

Sâik hatasının akdin bağlayıcılığına etkisine dair Türk borçlar hukukunda düzenlenen hükümlerin İslam hukukunun bu konudaki yaklaşımıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Zira her iki hukuk sisteminde de sâik hatası, akde götüren sâikin hatalı taraf için önem arz etmesi, bir başka deyişle akdin temel unsuru sayılması halinde fesih sebebi olarak görülmektedir. Beyan hatası ise Türk borçlar hukukunun aksine İslam hukukunda çoğunluk itibarıyla akde etkisi bakımından sâik hatasından ayrı değerlendirilmiş ve akdi hükümsüz kılan bir unsur sayılmıştır.

Kaynakça

- Ali Haydar. Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Mecelleti'l-ahkâm. Dâru'l-cîl, 1411/1991.
- Apaydın, Hacı Yunus. "Galat". DİA, 13: 297-300. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- _____. "Hata". DİA, 16: 437-442. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- _____. "İrade". DİA, 22: 384-387. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Bahrülulûm, Muhammed Seyyid Ali. Uyûbü'l-irâde fî ş-şer'ati'l-İslâmiyye. Beyrut: Dârü'z-Zehrâ, 1984.
- Bardakoğlu, Ali. "Gabn". DİA, 13: 268-273. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Berketî, Muhammed Amîmü'l-ihsân el-Müceddidî. et-Ta'rîfâtü'l-fıkhiyye, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. es-Sünenü'l-kübrâ (thk. Muhammed Abdülkâhîr Atâ'). 3. baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2003.
- Buhârî, Abdülaziz b. Ahmed. Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî. Dâru'l-kitâbî'l-İslâmî, yy., ts.
- Buhûtî, Mansur b. Yunus. Keşşâfü'l-kinâ' an metni'l-İknâ'. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.
- _____. er-Ravzu'l-murabba' şerhu Zâdi'l-müstaknî'. Müessesetü'r-risâle, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. es-Sihâh tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye (thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr). 4. baskı. Beyrut: Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, 1407/1987.
- Cündî, Ziyâuddîn Halil b. İshak el-Mâlikî. Muhtasarı Halil (thk. Ahmed Câd). Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005.
- Dalamanlı, Lütfü. Akdin Feshi ve İptali Davaları. Ankara: İz Matbaacılık ve Ticaret, 1971.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. Sünenü'd-Dârekutnî (thk. Şuayb el-Arnaût, Hasan Abdülmün'in Şelebî, Abdüllatif Hirzullah, Ahmed Berhûm). Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1424/2004.
- Demirci, İslam. İslam Borçlar Hukukunda Hata. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.
- Derdîr, Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed el-Adevî. eş-Şerhu's-sağîr (Sâvî'nin haşiyesiyle birlikte). Dâru'l-me'ârif, yy., ts.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arafe. Hâşiyetü'd-Desûkî ale'ş-Şerhi'l-kebir. Dâru'l-fikr, yy., ts.
- Ebû Zehre, Muhammed. el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd fî ş-şer'ati'l-İslâmiyye. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1977.
- Emir Pâdişâh, Muhammed Emin b. Mahmud el-Buhârî. Teysîru't-Tahrîr. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1403/1983.
- Ensârî, Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed. el-Gureru'l-behiyye fî şerhi'l-Behcetî'l-verdiyye. el-Matbaatü'l-meymeniyye, yy., ts.
- Erdoğan, Mehmet. Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü. 3. baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakub. el-Kâmûsü'l-muhît. 8. baskı. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1426/2005.
- Hafîf, Ali. Ahkâmü'l-muâmelâti'ş-şer'iyye. 3. Baskı. Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, ts.
- Hattâb, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed er-Ruaynî. Mevâhibü'l-celîl fî şerhi Muhtasari Halîl. 3. baskı. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1412/1992.

- Hicâvî, Musa b. Ahmed. el-İknâ' fî fikhî'l-İmâm Ahmed b. Hanbel (thk. Abdüllatif Muhammed Musa es-Sübkî). Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.
- İbn Emîr Hâc, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Muhammed. et-Takrîr ve't-tahbîr. 2. baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1403/1983.
- İbn Esîr, Mecdüddîn Ebu's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. en-Nihâye fî ğarîbî'l-hadîsi ve'l-eser (thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî, Mahmud Muhammed et-Tanâhî). Beyrut: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1399/1979.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. el-Muhallâ bi'l-âsâr. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî. Sahîhu İbn Hibbân (thk. Şuayb el-Arnaût). 2. baskı. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993.
- İbn Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sîvâsî. Fethu'l-Kadîr. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed. el-Muğnî. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. Sünenü İbn Mâce (thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürsîd, Muhammed Kâmil Karabelli, Abdüllatif Hirzullah). Dâru'r-risâleti'l-âlemîyye, yy., 1430/2009.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed. el-Eşbâh ve'n-nezâir. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1419/1999.
- _____. el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik (İbn Âbidîn'in haşiyesiyle birlikte). 2. baskı. Dâru'l-kitâbî'l-İslâmî, ts.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesîd. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs - Kanîbî, Hâmid Sâdık. Mu'cemu luğati'l-fukahâ. 2. baskı. Dâru'n-nefâis, yy., 1408/1988.
- Karadâğî, Ali Muhyiddîn Ali. Mebdeü'r-rızâ fî'l-ukûd. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmîyye, 1985.
- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdris. el-Furûk Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk. Âlemü'l-kütüb, yy., ts.
- _____. ez-Zahîra (thk. Muhammed Huccî, Saîd A'râb, Muhammed Bû Hubze). Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1994.
- Karaman, Hayrettin. Mukayeseli İslam Hukuku. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebu Bekir b. Mesud. Bedâi' u's-sanâi' fî tertûbî'ş-şerâi'. 2. baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1406/1986.
- Kudûrî, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed. Muhtasarü'l-Kudûrî (thk. Kâmil Muhammed Uveyda). 2. baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1418/1997.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. el-Hâvi'l-kebîr (thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmevcûd). Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1419/1999.
- Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye.
- Merdâvî, Alâuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Süleyman. el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hulâf. 2. baskı. (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdülfettah Muhammed el-Hulû). Kahire: Hicr li't-tibâa ve'n-neşr ve't-tevzî' ve'l-i'lân, 1415/1995.
- Merğînânî, Ebu'l-Hasan Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekir. el-Hidâye (thk. Tallâl Yusuf), Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Mevvâk, Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf el-Ğirnâfî. et-Tâcu ve'l-iklîl li Muhtasari Halîl. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1416/1994.

- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmurz. Dürerü'l-hükkâm şerhu Ğureri'l-ahkâm. Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, yy., ts.
- Muhammed Yusuf Musa. el-Emvâl ve nazariyyetü'l-akd fi'l-fikhî'l-İslâmî. Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1987.
- Mevsilî, Mecdüddîn Ebu'l-Fadl Abdullah b. Mahmud. el-Muhtâr (el-İhtiyâr şerhiyle birlikte). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1356/1937.
- Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin Yahya b. Şeref. Minhâcü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn fi'l-fikh (thk. İvaz Kasım Ahmed İvaz). Dâru'l-fikr, 1425/2005.
- Sa'dî, Ebû Ceyb. el-Kâmûsü'l-fikhî. 2. baskı. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1408/1988.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî. el-Müdevvenetü'l-kübrâ. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1995.
- San'ânî, Ebû İbrahim İzzüddîn Muhammed b. İsmail. Sübülü's-selâm. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Senhûrî, Abdürrezzak Ahmed. Mesâdiru'l-hak fi'l-fikhî'l-İslâmî. 2. Baskı. Kahire: Câmiatü'd-devli'l-Arabiyye, 1954.
- _____. Nazariyyetü'l-akd. Beyrut: Mecmau'l-ilmi'l-Arabî el-İslâmî, 1934.
- Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed. el-Mebsût. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1414/1993.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris. er-Risâle (thk. Ahmed Şakir). Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940.
- Şâtübî, İbrahim b. Musa. el-Muvâfakât (thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Âli Selman). Dâru İbn Affân, yy., 1417/1997.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. Neylü'l-evtâr (thk. İsamuddîn es-Sabâbitî). Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993.
- Şeyhzâde, Damad Abdurrahman b. Muhammed. Mecmeu'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, yy., ts.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali. el-Mühezzeb fi fikhî'l-İmâmî's-Şâfiî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.
- Şîrbînî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meânî elfâzî'l-Minhâc. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1994.
- Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed. el-Mu'cemu's-sağîr (thk. Muhammed Şekûr). Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985.
- _____. el-Mu'cemu'l-evsat (thk. Tarık b. İvadullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî). Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.
- _____. el-Mu'cemu'l-kebîr (thk. Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefi) 2. baskı. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mesud b. Ömer. et-Tavzîh (et-Telvîh şerhiyle birlikte). Mısır: Mektebetü Sabîh, ts.
- Turan, Osman Fırat. Sözleşmede İrade Sakatlıkları Hata-Hile-İkrah. <http://osmanfirat-turan.av.tr>, 1-29.
- Türk Borçlar Kanunu, 2011.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âmm. 2. baskı. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1425/2004.
- Zeydân, Abdülkerîm. el-Medhal li dirâseti's-şerîati'l-İslâmiyye. Dimeşk: Müessestü'r-Risâle Nâşirûn, 1431/2010.
- Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali. Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik. Kahire: el-Matbaatü'l-kübrâ el-Emîriyye, 1313 h.

Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû. 4. baskı. Dımeşk: Dâru'l-fıkr, ts.

